

«Пам'ять, одягнена у камінь»:

пам'ятники, монументи й обеліски Черкащини

(до 70-річчя Перемоги над нацизмом у Європі)

Краєзнавча розвідка для учнів 5-9 кл.

Підготувала: Ієвлева Н.Г.

Минуло 70 років як закінчилась Друга світова війна. Вона завершилася впевненою перемогою над нацистськими загарбниками, але занадто дорогою ціною... Увесь світ здригається від споминів про мільйони загиблих, знівечених людей, яким довелося пройти крізь пекло війни. Безліч героїв під шквалом ворожих куль ішли в атаку, до останнього подиху стискали штурвали танків і літаків, стояли на смерть біля гармат і кулеметів в ім'я великої Перемоги, в ім'я щастя майбутніх поколінь.

Вшановуючи світлу пам'ять загиблих, людство створило їм пам'ятники, монументи, обеліски, братські могили, до яких покладають квіти. Кожна така споруда має свою героїчну історію, присвячена певним трагічним подіям. Ця краєзнавча розвідка розповідає про такі пам'ятники на Черкащині. Адже і в нашому краї точилися криваві битви, гинуло багато людей, звершувалися великі подвиги. Понад 160 уродженців сіл і міст Черкаської області у роки війни були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Перший меморіал Вічної Слави в Україні (с. Ленінське Чорнобаївського р-ну)

Меморіал Вічної Слави землякам, які загинули на фронтах Другої світової війни, у селі Ленінському на Чорнобаївщині було відкрито у 1959 р. Ця подія фіксувалася тоді на плівку й увійшла до української кінохроніки, яку демонстрували в кінотеатрах і на телебаченні.

У той час в Черкаській області з робочим візитом перебував секретар ЦК КПРС Аверкій Борисович Арістов. Розповідають, що він довідався про те, що в Ленінському для увічнення пам'яті про воїнів побудовано меморіал і, як виявилось, перший такий не лише в Україні, але й у всьому колишньому Радянському Союзі. Невдовзі з'явилася постанова уряду щодо поширення такого починання по всій Україні. Так і сталося: майже в кожному населеному пункті було споруджено обеліски й меморіали Вічної Слави тим, хто поліг на фронтах війни.

У Ленінському щороку 9 травня, на День Перемоги, біля меморіалу відбувається мітинг-реквієм, під час якого мешканці села згадують і вшановують загиблих воїнів.

Використані джерела:

Меморіальний комплекс «Пагорб Слави» (м. Черкаси)

Найшанованішим і найвизначнішим місцем у Черкасах є меморіальний комплекс «Пагорб Слави», який відкрито у 1975 р. на честь воїнів, загиблих у Другій світовій війні. Автором ідеї створення меморіалу є відома українська художниця, скульпторка Галина Никифоровна Кальченко. А втілити в життя цей проект їй допомогли талановиті скульптори й архітектори – Едвард Кунцевич, Анатолій Ігнащенко, Борис Микитенко і Олександр Ренькас.

Саме Галина Кальченко, обдумуючи монумент Слави в Черкасах, вирішила, що необхідно підсипати, підняти дніпровський пагорб – у народних традиціях земляних курганів. Цей пагорб стане основою, ніби п'єдесталом, великої (10-тиметрової) скульптурної фігури – бронзової Матері-Вітчизни, яка піднімає чашу з Вічним вогнем, славлячи подвиг своїх синів.

На облицьованій гранітом підпирній стіні пагорба напівовальної форми змонтована горельєфна композиція на батальну тему і висічені прізвища 904 загиблих воїнів-черкашан. Тут зображена нестримна атака наших воїнів. Падас серед пониклих хлібів боєць, готовий грудьми прикрити рідну землю. Його товариш підхоплює з рук загиблого знамено... На металі викарбувані слова: «Подвиг ваш безсмертний, слава про вас вічна».

Праворуч розміщена братська могила 3619 воїнів із підрозділів 73-го стрілецького корпусу 52-ї армії Другого Українського фронту, 3-ї і 5-ї повітряно-десантних бригад і 22 партизан із загону ім. Сталіна, що загинули у листопаді-грудні 1943 р., визволяючи Черкаси від нацистських загарбників. Їхні прізвища висічені на могильних плитах із сірого граніту.

Ліворуч від братської могили розміщені могили Героїв Радянського Союзу, що загинули в боях за Черкаси – В.М. Молоткова, І.О. Онопрієнка, Ф.Ф. Лазарева, В.П. Подневіча, С.А. Чалова.

У будні і свята тисячі людей приходять сюди, щоб вклонитися пам'яті героїв, вічний спокій яких охороняє Мати-Вітчизна. Кожної весни у День Перемоги черкасці збираються на свято біля величного монументу, що постав, як гімн доблесті і звитязі тих, хто згорів у полум'ї війни.

Використані джерела:

Колись у Черкасах : [історія будівництва Пагорбу Слави] // Місто. – 1999. – 16 груд. – С. 9.

Монумент Вічної Слави у Черкасах : фоторозповідь / авт. тексту

О. Г. Айзенберг, ред. Л. П. Ратушної. – Київ : Мистецтво, 1978. – 12 с.

Соса П. П. Меморіальний комплекс «Пагорб Слави» // Пам'ятки Черкас : краєзнав. довід. / П. П. Соса, Г. І. Березняк, В. М. Мельниченко. – Черкаси, 1998. – С. 12-15.

Юхно Б. Одна на всіх: і мертвих, і живих, і ненароджених / Б. Юхно // Місто. – 2010. – 5 трав. – С. 7.

Пам'ятник воїнам 8-ї гвардійської авіадивізії (м. Черкаси)

Пам'ятний знак у вигляді величезного військового літака, що став візитівкою й окрасою парку «Перемога» у Черкасах, було відкрито у 1980 р. Саме тут, на околиці міста, війська Другого Українського фронту завершували у грудні 1943 р. операцію з визволення Черкас. Велику роль у цьому відіграла 8-а гвардійська бомбардувальна авіаційна дивізія.

На постаменті встановлено спрямований у небо сріблястий літак СУ-7Б. Біля постаменту – стела з написом «Подвигу 8-й Черкасской гвардейской бомбардировочной дивизии, освобождавшей Черкассy, посвящается. 14 декабря 1943 г.». Автори проекту – В. Пронін, А. Подкальзін, В. Бут, Я. Барик.

Ідея встановити штурмовик СУ-7Б належить маршалу авіації Георгію Скорикову, який брав участь у визволенні Черкас. Літак являє собою «збірний образ» і уособлює міць усієї радянської військової авіації в роки Другої світової війни.

Використані джерела:

Соса П. П. Пам'ятний знак на честь 8-ї гвардійської авіадивізії // Пам'ятки Черкас : краєзнав. довід. / П. П. Соса, Г. І. Березняк, В. М. Мельниченко. – Черкаси, 1998. – С. 32.

Юхно Б. Одна на всіх: і мертвих, і живих, і ненароджених / Б. Юхно // Місто. – 2010. – 5 трав. – С. 7.

Пам'ятний знак на місці розташування командного пункту 73-го стрілецького корпусу (м. Черкаси)

Пам'ятний знак встановлено 1973 р. у лісі між мікрорайонами Соснівка і Дахнівка, поруч з трасою Черкаси – Канів.

73-й стрілецький корпус під командуванням генерал-майора П.Ф. Батицького у складі 52-ї армії форсував Дніпро двічі: у вересні – в районі села Хрещатик і в листопаді 1943 р. – північніше Черкас.

За мужність і героїзм, проявлені при форсуванні Дніпра і звільненні Черкас, 26 воїнам корпусу присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Пам'ятний знак має форму двоступінчатої стели (висота – 2,1 м) із сірого граніту, яка встановлена на залізобетонній панелі у формі покладеної набік зрізаної піраміди. У верхній частині стели висічено напис: «Здесь располагался КП 73-го корпуса, принимавшего участие в освобождении Черкасс от гитлеровских захватчиков 14.XII.1943 г.».

Використані джерела:

Бушин М. І. Пам'ятне місце розташування командного пункту 73-го стрілецького корпусу // Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр. та Черкащина. Кн. 2 : Братські могили / М. І. Бушин, Г. І. Березняк, А. І. Лисенко. – Черкаси, 2005. – С. 13.

Соса П. П. Пам'ятний знак на місці розташування командного пункту 73-го стрілецького корпусу // Пам'ятки Черкас : краєзнав. довід. / П. П. Соса, Г. І. Березняк, В. М. Мельниченко. – Черкаси, 1998. – С. 33.

Страшевич В. Б. Чотири штурми Черкас (1943 р.) / В. Б. Страшевич // Черкащина в контексті історії України : матеріали Другої наук.-краєзнав. конф. Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси, 2005. – С. 100-108.

Пам'ятний знак на честь 30-річчя визволення міста від гітлерівців (м. Черкаси)

Пам'ятний знак встановлено на площі Слави в Черкасах у 1973 р. Він має форму гранітного обеліска, на двох шліфованих гранях якого напис: «Из приказа Верховного Главнокомандующего генералу армии Коневу. Войска Второго Украинского фронта, продолжая успешное наступление, сегодня, 14 декабря 1943 года, в результате напряжённых боев овладели крупным экономическим центром Украины – г. Черкасы.

За отличные боевые действия объявляю благодарность всем руководимым Вами войскам, участвовавшим в боях за освобождение г. Черкасы.

Вечная слава героям, павшим в борьбе за свободу и независимость нашей Родины!»

Автор проекту – С.М. Фурсенко.

Використані джерела:

Соса П. П. Пам'ятний знак на честь 30-річчя визволення міста від гітлерівців // Пам'ятки Черкас : краєзнав. довід. / П. П. Соса, Г. І. Березняк, В. М. Мельниченко. – Черкаси, 1998. – С. 34-35.

Пам'ятний знак «Понтон» (м. Черкаси)

У Черкасах, в мікрорайоні Соснівка, біля мосту через Дніпро, у 1991 р. було встановлено пам'ятний знак, який виконаний у формі понтона. На граніті висічено напис: «На відзнаку 15-го окремого мостового залізничного батальйону 27-ї бригади та інших військових частин, які при участі населення м. Черкаси та Золотоніського району взимку 1943-1944 років за 37 діб побудували залізничний

тимчасовий міст через Дніпро довжиною 1275 метрів, чим зробили значний внесок в розгром німецько-фашистських загарбників у Великій Вітчизняній війні».

Навіть сьогодні непросто уявити, щоб за місяць збудувати таку споруду. Люди не мали спеціальної техніки, працювали на холоді, руками вичерпуючи мерзлу воду. До того ж, під постійними обстрілами фашистів...

Вчасно побудований міст, з'єднавши лівий і правий береги Дніпра, допоміг вдало провести Корсунь-Шевченківську операцію.

Цей пам'ятник споруджено на кошти ветеранів війни.

Використані джерела:

Вансяцький С. М. Нас об'єднав міст через Дніпро / С. М. Вансяцький

// Увінчані славою : до 65-річчя Великої Перемоги : наук.-краєзнав. вид.

/ [упоряд. Г. В. Суховершко]. – Черкаси, 2010. – С. 228-230.

Соса П. П. Пам'ятний знак «Понтон» // Пам'ятки Черкас : краєзнав. довід.

/ П. П. Соса, Г. І. Березняк, В. М. Мельниченко. – Черкаси, 1998. – С. 36.

Погруддя М.К. Путейка (м. Черкаси)

На подвір'ї Черкаської загальноосвітньої школи-гімназії № 27 у 1986 р. встановлено пам'ятник Михайлу Костянтиновичу Путейку (1913-1945), генерал-майору, командир 254-ї стрілецької дивізії. Під його умілим командуванням дивізія, разом з іншими частинами армії, в ніч з 12 на 13 жовтня 1943 р. успішно форсувала Дніпро в районі с. Свидівок, а 14 грудня зробила вирішальний внесок у звільнення Черкас від

нацистських окупантів. Найбільш жорстокі бої з гітлерівськими військами відбувалися на території нинішнього південно-західного району міста. Пізніше тут було зведено приміщення школи № 27.

За особисту мужність і відвагу М.К. Путейко був представлений до звання Героя Радянського Союзу, але через те, що його дружина була з родини репресованих, отримав тільки орден Червоного Прапора. Дивізії було присвоєно найменування «Черкаської».

Згодом, за уміле керування дивізією у Яссько-Кишинівській операції, М.К. Путейку присвоїли звання генерал-майора і нагородили орденом Суворова. Його дивізія блискавично проявляла себе в оточенні й знищенні нацистських військ під Корсунь-Шевченківським, при визволенні Умані, форсуванні Дністра й Прута, в прориві оборони противника на Сандомирському плацдармі, боях на Одері й Нейсе. Дивізія була нагороджена орденами Леніна, Червоного Прапора, Кутузова і Богдана Хмельницького. Виняткові здібності Михайла Костянтиновича Путейка не раз рятували керовану ним дивізію в боях, які довелося вести. Він завжди знаходив єдино правильне рішення й вихід у, здавалося б, безнадійних ситуаціях.

Сьогодні черкасці вшановують світлу пам'ять про цього молодого героя, схиляючи голови біля бронзового погруддя М.К. Путейка, встановленого на гранітному постаменті, на титульному боці якого – стилізоване зображення зірки. Автором роботи є скульптор А.І. Кравченко.

Використані джерела:

Гущин Л. Комдив Путейко / Л. Гущин // Минуле згадують бійці : спогади фронтовиків-ветеранів Великої Вітчизняної війни, визволителів м. Черкаси / худож. Є. Найден ; фот. В. Ромодан. – Черкаси, 1998. – С. 23-25.

Колодяжний В. А. ...Імені генерала Путейка М. К. / В. А. Колодяжний // Увінчані славою : до 65-річчя Великої Перемоги : наук.-краєзнав. вид. / [упоряд. Г. В. Суховершко]. – Черкаси, 2010. – С. 320-322.

Почепцов В. Генерал «Вперед» / В. Почепцов, Є. Почепцова. – Черкаси : Видавець Ю. Чабаненко, 2010. – 44 с.

Соса П. П. Погруддя М. К. Путейка // Пам'ятки Черкас : краєзнав. довід. / П. П. Соса, Г. І. Березняк, В. М. Мельниченко. – Черкаси, 1998. – С. 26-27.

Погруддя В.В. Чіковані (м. Черкаси)

У 1980 р. на території Черкаської загальноосвітньої школи № 12 було встановлене бронзове погруддя Вахтанга Володимировича Чіковані (1919-1944) – старшого лейтенанта, начальника хімічної служби 861-го стрілецького полку 294-ї стрілецької дивізії.

У боях за Черкаси він проявив мужність і героїзм. З власної ініціативи В. Чіковані очолив загін піхотинців і разом з артилеристами В. Молоткова захопив сильний опорний пункт противника – Будинок піонерів у центрі міста. Цей будинок є однією з найкращих споруд Черкас, яку колись створив всесвітньо відомий український архітектор Владислав Городецький. Завдяки умілій бойовій операції під керівництвом В. Чіковані цю архітектурну споруду було збережено.

Після війни вдячні черкасці викарбували на стіні приміщення, де нині розміщено Палац дитячої та юнацької творчості, такі слова: «Цей будинок

врятував від руйнування відважний син грузинського народу, старший лейтенант, Герой Радянського Союзу Вахтанг Володимирович Чіковані». Пізніше там встановили пам'ятну дошку.

В. Чіковані загинув смертю героя у боях біля села Водяники Звенигородського району. Посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Авторами бронзового погруддя В.В. Чіковані є скульптор С.Й. Грабовський та архітектор В.А. Пронін.

Використані джерела:

Голиш Г. Незабутня сторінка тріумфу і трагедії : 14 грудня – День визволення Черкас від гітлерівських загарбників / Г. Голиш // Нова Доба. – 2014. – 16 груд. – С. 6-7.

Кирей В. Грузин врятував будинок Городецького / В. Кирей // Урядовий кур'єр. – 2010. – 14 трав. – С. 4.

Соса П. П. Погруддя В. В. Чіковані // Пам'ятки Черкас : краєзнав. довід. / П. П. Соса, Г. І. Березняк, В. М. Мельниченко. – Черкаси, 1998. – С. 28.

Корсунь-Шевченківський меморіальний комплекс

Видатною операцією Другої світової війни стала Корсунь-Шевченківська битва. Угруповання ворога в районі Корсуня включало дев'ять піхотних дивізій, танкову дивізію СС «Вікінг» і моторизовану бригаду «Валлонія», окремий танковий батальйон та шість дивізіонів штурмових гармат. Використавши стратегічну обстановку, що склалася на цій ділянці фронту, так званий Корсунський виступ, який тут утворився, танкісти Другого (командувач І.С. Конєв) і Першого (командувач М.Ф. Ватутін) Українських фронтів прорвали оборону противника. 28 січня 1944 р. в Звенигородці зімкнули кільце, оточивши ворога. Щоб уникнути зайвого кровопролиття, радянське командування направило до оточених парламентарів з ультиматумом – скласти зброю. Всім полоненим гарантувалося життя, повернення після війни на батьківщину. Але гітлерівське командування відхилило ці умови.

Тоді радянські війська розпочали рішучі дії зі знищення ворожого угруповання. Все скінчилося вранці 17 лютого. За безглузду і злочинну впертість нацистського генералітету своїм життям заплатили десятки тисяч німецьких солдатів. Німці під час «другого Сталінграда» втратили 55 тисяч убитими і 18 тисяч полоненими. За виявлені мужність і відвагу тисячі наших солдатів,

сержантів і офіцерів були удостоєні бойових нагород, 73-ом присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На території, де проходила Корсунь-Шевченківська битва, у 1960-1980-х роках був створений меморіальний комплекс – низка пам'ятників і пам'ятних знаків, які увічнюють подвиг воїнів Червоної Армії в цій операції.

До розробки проекту в свій час запросили черкаських архітекторів, скульпторів та художників. Була створена творча група в такому складі: М. Кириленко, М. Кондрацький, Ф. Майстренко, С. Рець, М. Собчук, С. Фурсенко (архітектори), С. Грабовський, А. Кравченко, А. Шалімов, О. Шалімова (скульптори). Згодом до групи увійшли скульптори з інших міст України: В. Слюсаренко, І. Собкало, Ю. Студенник, В. Селиверстов.

Було вирішено створювати меморіал у дві черги: перша – 22 пам'ятники і пам'ятні знаки – до 25-річчя, друга – до 30-річчя Корсунь-Шевченківської операції. Автори проекту пропонували продовжувати створення меморіалу і надалі, зокрема, встановлювати пам'ятники на братських могилах.

Вивчаючи місця для встановлення пам'ятників і пам'ятних знаків, скульптори визначили два кільця меморіалу: мале (периметр – 170 км) і велике (периметр – 400 км). Монументи малого кільця уособлювали подвиги воїнів Червоної Армії на внутрішньому фронті, великого – на зовнішньому. Згідно з першою чергою проекту,

встановлені пам'ятники і пам'ятні знаки були присвячені десяти арміям Першого і Другого Українських фронтів, 5-му гвардійському Донському козацькому кавалерійському корпусу, 1-й окремій Чехословацькій бригаді в СРСР, партизанам і підпільникам, жертвам фашизму, зустрічі військ Першого і Другого Українських фронтів, танкістам 5-ї гвардійської та 6-ї танкових армій, героїчній обороні сіл Квітки та Шендерівка, а також на місці штабу Другого Українського фронту.

У 1973 р. було створено шість пам'ятників другої черги меморіалу. Вони присвячені окремим героям Корсунь-Шевченківської операції.

Нині меморіал нараховує понад 30 пам'ятників і пам'ятних знаків, які виконані з граніту, лабрадориту, нержавіючої сталі, залізобетону; встановлено також кілька танків Т-34 і гармат.

Найбільш виразні і значні монументи з нержавіючої сталі це, насамперед, це пам'ятний знак на честь з'єднання військ Першого і Другого Українських фронтів (встановлений у 1969 р. на 17-ому кілометрі дороги Корсунь-Шевченківський – Київ, автор – С. Рець) та пам'ятник воїнам 2-ї повітряної армії (створений у 1969 р. архітекторами Л. Кондрацьким, С. Фурсенком, М. Собчуком і розміщений на околиці м. Городище).

Головний монумент меморіалу – «Багнет» – також був виготовлений з нержавіючої сталі. За формою він нагадував багнет, увіткнутий в землю, у верхній частині зрізаний під кутом, у розрізі – п'ятипроменева зірка. Висота пам'ятника – 70 м, вага – 150 т. Встановлено його на околиці села Комарівка у 1969 р. Автор – Селигер. Вражаючий вигляд мав монумент вночі, коли освітлювався ліхтарями. Під час буревію у ніч з 14 на 15 лютого 1969 р. (за два дні до відкриття) через технічні прорахунки монумент переломився на висоті 4,5 м від основи. Було прийнято рішення пам'ятник не відновлювати.

Із гранітних пам'ятників найбільш вдалі монументи «Воїнам 5-ї повітряної армії» у селі Комарівка (архітектор М. Кириленко), на місці штабу Другого Українського фронту в селі Шендерівка (архітектор С. Фурсенко), «Жертвам фашизму», розміщений поблизу м. Корсунь-Шевченківський (архітектор Ф. Майстренко). Всі вони встановлені у 1969 р.

Використані джерела:

Бахмут А. І. Корсунь-Шевченківський меморіальний комплекс / А. І. Бахмут // Черкащина в контексті історії України : матеріали Другої наук.-краєзнав. конф. Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси, 2005. – С. 413-417.

Бузницький П. М. Армія і народ. Народ і армія / П. М. Бузницький // Увінчані славою : до 65-річчя Великої Перемоги : наук.-краєзнав. вид. / [упоряд. Г. В. Суховершко]. – Черкаси, 2010. – С. 209-216.

Іваненко Л. М. Цивільне населення під час Корсунь-Шевченківської операції : за спогадами місцевих жителів / Л. М. Іваненко // Не підлягає забуттю : нацист. окупац. режим на Черкащині (1941-1944) : зб. наук. ст., док., матеріалів та спогадів / Черкас. осередок Міжнар. громад. орг., Міжнар. фонд «Взаєморозуміння і толерантність», Черкас. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України, Держ. архів Черкас. обл. ; упоряд. В. М. Мельниченко [та ін.]. – Черкаси, 2013. – С. 154-163.

Пам'ятник розстріляним євреям (с. Стеблів Корсунь-Шевченківського р-ну)

Недалеко від селища Стеблів у 2007 р. було встановлено пам'ятник 143 євреям, розстріляним тут у серпні 1941 р. Це місце знаходиться за околицею села. Фашисти вели сюди євреїв, обіцяючи їм, що «аллес вірд гут» – «усе буде добре». Після розстрілу їх скидали прямо вниз із крутого обриву, який зараз, майже через 75 років після трагедії, густо заріс деревами. Німецька ейнзац-група записала імена усіх, кого розстріляли тоді, і в черкаському архіві збереглися ці записи.

Стенд із цими іменами стоїть тепер поруч зі скромним пам'ятником. Страшно читати ці рядки:

Векселер Ципа і двоє дітей (7 і 3 роки)...

Гольдберг Тевель із дружиною і двома дочками (19 і 18 років)...

Кошевацькі Фельга і брат (5 і 1 рік)...

У селищі Стеблів до війни євреї складали 30 відсотків населення. Після війни там не залишилися жодного.

Пам'ять про подібні трагедії посилено стиралась радянським режимом, який лише в окремих випадках, у великих містах, дозволяв ставити на місцях розстрілів пам'ятні знаки, які повідомляли про те, що «у цьому місці було знищено скільки-то радянських громадян». А в маленьких містах, а тим більше в селищах, а тим більше в ярах, таких знаків практично не було.

Тільки в незалежній Україні стало можливим вшанувати пам'ять тих, хто безвинно загинув у страшні роки Голокосту.

Використані джерела:

Встановлено пам'ятник розстріляним євреям // Молодь Черкащини. – 2007. – 5 лип. – С. 3.

Обеліск розстріляним євреям (с. Мліїв Городищенського р-ну)

На в'їзді до Млієва з боку Городища, зліва від траси, можна побачити залізну продовговату огорожу з обеліском. До його верхньої частини прикріплено дошку з написом: «Братская могила граждан г. Городище и других районов, расстрелянных немецкими фашистами в 1942 г.». У селі й районі добре знають, що тут було розстріляно 360 євреїв, прізвища яких залишилися невідомими.

У 1942 р. керівництво Німеччини ухвалило рішення про початок фізичного знищення всіх євреїв у Європі. По всій її території запрацювали «фабрики смерті», концентраційні табори, ще більш активізували свою діяльність айнзац-групи – мобільні поліцейські формування, призначені знищувати «ворогів Рейху». Інколи до таких акцій залучали і місцеву поліцію.

На виконання цього рішення весною 1942 р. фашисти наказали євреям з Городища, Вільшани, навколишніх сіл збиратися для переселення в іншу місцевість, де начебто буде створено національний округ. Людей та їхнє майно розмістили на вози, й колона рушила з Городища до Млієва. Поблизу колгоспного двору, над шляхом, була підготовлена довга траншея. Місцевому населенню, яке тут працювало, пояснили, що тут будуть навчання, стрілянина по рухомих мішенях. З протилежної сторони встановили два кулемети, пристрілялися. Коли обоз з євреями наблизився до колгоспної садиби, вози завернули в двір. Людей вишикували на шосе в колону й повели, нічого не пояснюючи. Через п'ятдесят метрів вони побачили траншею. Піднялася паніка. Вдарили кулемети. Кожна п'ята куля була розривна. Навколо лунали крики, стогін і плач. Люди почали розбігатися хто куди. Попереду їх зустрічали автоматники. Хтось кинувся під гору, тільки туди був вільний шлях... Але й там діставали кулемети. Згодом поліцаї із гвинтівок добивали тих, хто подавав хоч якісь ознаки життя. Рів довжиною 43 і завширшки 4 метри заповнили тілами вбитих.

Залізобетонний обеліск на прямокутному постаменті було встановлено тут ще 1945 р. Місцеві жителі старанно доглядають за братською могилою й бережуть пам'ять про невинно вбитих співвітчизників. Адже Голокост – це трагедія не лише євреїв, а всього людства.

Використані джерела:

Щербина М. «Бабин Яр» на околиці Млієва / М. Щербина // Нова Доба. – 2013. – 24 січ. – С. 17.

Щербина М. «Бабин Яр» на околиці Млієва-2 : [про одне із свідчень Голокосту в Україні] / М. Щербина // Нова Доба. – 2013. – 11 черв. – С. 12.

Пам'ятник партизанам Холодного Яру (Чигиринський р-н)

Холодний Яр, великий лісовий масив на Чигиринщині, колись був осередком гайдамацького руху, а під час Другої світової війни тут діяли народні месники – партизани. Це була грізна сила в тилу ворога. Найбільшим був загін ім. Сталіна під командуванням П.А. Дубового. У грудні 1943 р. в загоні налічувалося близько півтори тисячі бійців, які розташовувалися в землянках неподалік від Мотронинського монастиря.

За 206 днів боротьби з ворогом партизани здійснили понад сто бойових операцій, підірвали 12 німецьких ешелонів з ворожою технікою і живою силою, знищили 200 автомашин, мотоциклів і тракторів, збили 2 ворожих літаки, захопили 1400 одиниць різної зброї, знищили 2000 гітлерівців, зрадників, поліцаїв.

Партизани загону розгромили німецькі гарнізони в селах Медведівка, Новоселиця, Куликівка, Полуднівка, підірвали ворожу нафтобазу і лісозавод.

Під час жорстоких боїв Червоної Армії за м. Черкаси в грудні 1943 р. партизанський загін взяв під захист тисячі біженців.

Найдраматичніші події відбувалися в Холодному Яру в грудні 1943 р. і у січні 1944. Фронт підійшов впритул до Холодного Яру на правому березі Тясмину. Діючі частини 72-ї піхотної дивізії вермахту оточили ліс, пустили в хід танки, броньовики, кавалерію і поліцейські підрозділи. Почалися кровопролитні бої народних месників в оточенні карателів. Командування розробило план оборони Холодного Яру, на кожному напрямку ворожого удару знаходилися по три роти партизан. 2 січня 1944 р. карателі намагалися провести розвідку боєм з боку Лубенців. Завдяки героїчним діям партизанів А. Скорини, К. Трубіліна, Б. Юсупова, А. Косачова, які загинули в цьому бою, ворог не пройшов до Холодного Яру.

4 січня 1944 р. німці знову атакували партизан з боку Завадівки. Наші воїни дали гідну відсіч супротивнику. Незважаючи на важкі втрати і нестачу боєприпасів, 7 січня партизани форсували Тясмин в районі с. Зам'ятниця і з'єдналися з частинами Червоної Армії. Складна бойова операція, якою командував П.А. Дубовий, була ретельно підготовлена і успішно проведена з'єднанням холодноярських загонів ім. Сталіна і «Москва» (командир загону – М.І.

Боровиков) загальною чисельністю понад 2 тисячі бійців. Під охороною партизан через Тясмин у розташування Червоної Армії перейшли більше 5 тисяч мирного населення.

З 9 по 14 січня 1944 р., наступаючи у складі 373-ої стрілецької дивізії, партизани звільняли села Зам'ятниця, Деменці, Лубенці, Куликівку, Чубівку, Плєскачівку й інші, підійшовши до Сміли.

Багато славних героїв загинули під час цих кривавих подій, їхні тіла знайшли спокій у братських могилах. Люди приносять сюди квіти і вклоняються світлій пам'яті загиблих солдат.

У 1978 р. на лісовій галявині неподалік від Мотронинського монастиря встановили прекрасний пам'ятник партизанам Холодного Яру. Його автор – черкаський скульптор С.Й. Грабовський. Пам'ятник має вигляд прямокутного стовпа, в середині якого розміщена гранітна фігура воїна з автоматом,

прообразом якого став уродженець села Мельники, партизан Григорій Красота. Біля підніжжя пам'ятника встановлена меморіальна дошка.

Використані джерела:

Бушин М. І. Пам'ятне місце базування партизанського загону «Москва» // Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр. та Черкащина. Кн. 2 : Братські могили / М. І. Бушин, Г. І. Березняк, А. І. Лисенко. – Черкаси, 2005. – С. 354.

Горб-Дубова Т. П. Братська могила партизан загону ім. Сталіна // Україна не стала на коліна / Т. П. Горб-Дубова. – Черкаси, 2007. – С. 146-147.

Чепурна І. В. Увічнення подій Великої Вітчизняної війни у пам'ятках Чигиринщини / І. В. Чепурна // Черкащина в контексті історії України : матеріали Другої наук.-краєзнав. конф. Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси, 2005. – С. 403-408.

Черкащина : фотоальбом / упоряд. та авт. вступ. ст. Ю. Г. Черченко; фото М. К. Плаксина. – Київ : Мистецтво, 1984. – 96 с.

Братська могила радянських військовополонених «Уманська яма» (м. Умань)

Про перші бої Другої світової війни в Україні, особливо ті, що точились близько місяця біля м. Умань, відомо не так багато. Між тим саме в цих боях ворогові було завдано відчутного удару.

Причиною ж замовчування боїв у районі Умані було те, що тут у липні-серпні 1941 р. потрапили в оточення і були знекровлені дві армії Південно-Західного фронту – 6-а і 12-а. Близько місяця вони вперто билися з переважаючими силами ворога в подвійному оточенні, але сили були надто нерівними. Десятки тисяч бійців і командирів потрапили в полон і були кинуті в

один із найстрашніших таборів для військовополонених, котрий в народі дістав назву «Уманська яма». За даними німецького командування, 14 серпня 1941 р. в таборі знаходились 50 тисяч полонених воїнів, яких тримали в нелюдських умовах на дні глиняного кар'єру цегляного заводу. Кожного дня від ран і хвороб помирало більше сотні людей. Декого з полонених врятували місцеві жителі, забравши їх під виглядом рідних. Частина бійців зуміла вибратися із страшної «ями».

Ще в лісових масивах південніше Умані точилися криваві бої, а тодішній головнокомандуючий радянськими військами Й.В. Сталін 16 серпня 1941 р. видав наказ, у якому всі, хто потрапив у полон, були оголошені зрадниками. Це безпідставне звинувачення тяжіло над десятками тисяч людей роками. Тільки згодом дослідження довели, що в оточенні наші війська бились

героїчно, нещадно знищуючи ворога, і хоч зазнали поразки, проте своїми діями відтягли на себе 22 ворожі дивізії, і більш як на місяць затримали здобуття ворогом Києва й інших міст. Саме вони ще тоді, влітку 1941-го, започаткували нашу Велику Перемогу.

У 1970 р. на місці цих подій було встановлено пам'ятник. На штучному пагорбі – п'ятикутна брила із сірого граніту (висота – 2 м) на двох гранітних опорах. На відшліфованій лицьовій стороні брили висічена п'ятикутна зірка.

Використані джерела:

Бушин М. І. Братська могила радянських військовополонених «Уманська яма» // Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр. та Черкащина. Кн. 2 : Братські могили / М. І. Бушин, Г. І. Березняк, А. І. Лисенко. – Черкаси, 2005. – С. 38-39.

Мельниченко М. М. Перемога починалась 41-го / М. М. Мельниченко // Краєзнавство Черкащини : до 400-річчя від дня народж. Б. Хмельницького : вип. 5. – Черкаси, 1996. – С. 23-27.

Шуйська Л. Д. Увічнення подій Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. в м. Умань / Л. Д. Шуйська // Черкащина в контексті історії України : матеріали Другої наук.-краєзнав. конф. Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси, 2005. – С. 408-412.

Обеліск Слави (м. Умань)

У 1967 р. в уманському парку Героїв було встановлено Обеліск Слави, біля підніжжя якого, в знак немеркнучої людської пам'яті, палає Вічний вогонь. На гранітній плиті викарбувані написи: «Захисникам і визволителям рідного міста та землякам своїм, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945), від трудящих Умані» та «Полеглим за Батьківщину, але живим у пам'яті живих 1941-1945».

У 2010 р. біля Обеліску Слави з'явилася гранітна стела у вигляді п'ятикутної зірки з написом «1941 – 1945 Слава Героям Уманщини» і 16 плит з іменами Героїв Радянського Союзу – уродженців Умані та Уманського р-ну.

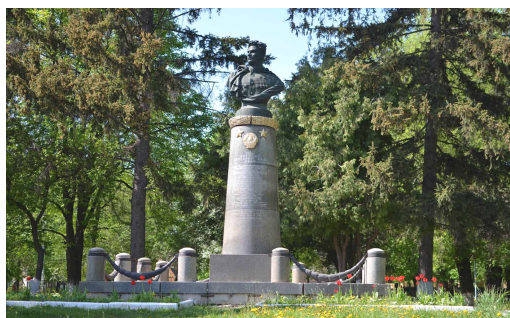
Використані джерела:

Тульчинська Н. До Дня Перемоги уманчани спорудили меморіал Героям Радянського Союзу / Н. Тульчинська // Нова Доба. – 2010. – 13 трав. – С. 4.

Умань : фотоальбом / авт. тексту Ю. І. Бодров ; авт. фотоіл. В. А. Копотун. – Київ : Мистецтво, 1999. – 111 с. : іл.

Шуйська Л. Д. Увічнення подій Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. в м. Умань / Л. Д. Шуйська // Черкащина в контексті історії України : матеріали Другої наук.-краєзнав. конф. Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси, 2005. – С. 408-412.

Пам'ятник двічі Героєві Радянського Союзу генералу армії І.Д. Черняховському (м. Умань)

Гордістю Умані є пам'ятник Івану Даниловичу Черняховському (1906-1945), землякові уманчан, який у 1945 р. поліг смертю хоробрих під час боїв у Східній Пруссії. Пам'ятник встановлено у 1948 р. Автор – відомий скульптор Є. Вучетич.

І.Д. Черняховський був наймолодшим за віком командуючим фронтом. Бойовий шлях генерала пролягав через найактивніші ділянки війни: він воював під Воронежем, визволяв Київ і Тернопіль, Оршу, Кенігсберг. Операції, які здійснювала армія під командуванням І.Д. Черняховського, завжди відзначалися несподіваними і сміливими рішеннями.

Використані джерела:

Лазуренко В. М. Уродженці Черкащини – видатні постаті Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. / В. М. Лазуренко, Ю. М. Вовкотруб // Черкащина в контексті історії України : матеріали Другої наук.-краєзнав. конф. Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси, 2005. – С. 353-367.

Умань : фотоальбом / авт. тексту Ю. І. Бодров ; авт. фотоіл. В. А. Копотун. – Київ : Мистецтво, 1999. – 111 с. : іл.

Пам'ятник героям-прикордонникам і службовим собакам (с. Легедзине Тальнівського р-ну)

У селі Легедзине на Тальнівщині є унікальний меморіальний комплекс, який увіковічнив собою єдиний у світі рукопашний бій радянських воїнів і їхніх службових собак з нацистськими загарбниками. 150 собак прикордонників «порвали» у бою полк фашистів. А було усе так...

Йшли перші місяці війни, коли в кінці липня відбулися події, що змінили весь хід «Східної кампанії», як називали війну в ставці Гітлера. Мало кому відомо, що за його наказом, до 3 серпня нацисти повинні були захопити Київ, а 8-го числа на «парад перемоги» до столиці України збиралися приїхати сам Гітлер і вождь

Італії Муссоліні. У «лоб» взяти Київ не вдалося, і надійшов наказ – обійти його з півдня. Так серед людей з'явилося страшне слово «Зелена Брама», місцевість, що не зазначена на жодній карті великих битв війни. Цей лісисто-горбистий масив на правобережжі річки Синюха, біля сіл Підвисоке в Новоархангельському р-ні Кіровоградщини та Легедзине Тальнівського р-ну Черкащини, лише сьогодні відомий як одне з місць найтрагічніших подій. Тут потрапили в оточення і були практично повністю знищені 6-а і 12-а армії Південно-Західного фронту. Багато полонених потрапили до страшного концтабору «Уманська яма».

В окремому батальйоні прикордонного загону, що охороняв тил Південно-Західного фронту і змушений був відступати під тиском фашистів, знаходилися службові собаки. Вони разом з бійцями загону стійко переносили всі тяготи суворого часу. Командир батальйону, майор Лопатін (за іншими даними, об'єднаним загonom командував майор Філіпов), незважаючи на вкрай погані умови утримання тварин, відсутність належного корму і на пропозиції командування відпустити собак, цього не зробив. Прикордонники берегли своїх чотирилапих товаришів. Розмістили по хатах, хлівах, клунях з наказом лежати тихо, голосу не подавати. Кілька днів запеклих боїв не давали змоги не тільки вивести собак на прогулянку, а й нагодувати їх. Сторожові ретельно виконували

наказ: лежати тихо!

Навкруги вирували постріли й крики. Поле бою переходило з рук в руки по кілька разів на день, але до села, щоб розчистити собі дорогу на Київ, ворог не зміг навіть наблизитися.

У прикордонників закінчувалися боєприпаси. Вони готувалися до останньої рукопашної атаки, з останньою гранатою йти під фашистський танк...

30 липня 1941 р. біля села Легедзине батальйон, прикриваючи відхід штабних частин командування Уманського армійського угруповання, прийняв свій останній бій. Сили були надто нерівними: проти півтисячі прикордонників – полк нацистів. І в критичний момент, коли німці пішли в чергову атаку, командир дав наказ відправити в рукопашний бій прикордонників із службовими собаками. Видовище було страшне: за різними даними, від 115 до 150 навчених напівголодних вівчарок кинулися на гітлерівців, що поливали їх автоматним вогнем. Собаки збивали гітлерівців з ніг, впивалися нацистам в глотки навіть у передсмертних судамах і вмирили разом з прикордонниками на полі бою. І сталося неймовірне: ворог у паніці кинувся тікати. Але гітлерівцям на підмогу підійшли танки. Покусані німецькі піхотинці, з рваними ранами, з криками жаху, стрибали на броню танків і розстрілювали собак.

У цьому бою загинули всі 500 прикордонників, жоден з них не здався в полон. А вцілілі собаки, за словами очевидців – жителів села Легедзине, до кінця залишилися відданими своїм провідникам. Кожна, що вижила у тій м'ясорубці,

вляглася біля свого господаря і нікого не підпускала до нього. Гітлерівці пристрілювали кожну вівчарку, а ті з них, які не були застрелені, відмовлялися від їжі і померли від голоду на полі... Навіть сільським собакам дісталося – нацисти розстрілювали і їх, не зважаючи, що вони були на прив'язі.

Лише одна вівчарка змогла доповзти до хати і впала біля дверей. Відданого чотириноного друга прихистили, вилікували. По її нашийнику селяни дізналися, що це були службові собаки не тільки Коломийської прикордонної комендатури, але й спеціальної школи службового собаківництва капітана М.Є. Козлова.

Після того бою, коли німці зібрали своїх загиблих, було дозволено поховати радянських прикордонників. Усіх, кого знайшли, місцеві жителі зібрали в центрі поля і поховали разом з вірними чотириногими помічниками, а таємницю місця поховання сховали на довгі роки...

Дослідники того бою стверджують, що пам'ять про героїзм прикордонників та їхніх службових собак серед жителів села була настільки велика, що, не зважаючи на присутність німецької окупаційної адміністрації і загону поліцаїв, хлопчак з гордістю носили зелені кашкети загиблих. А дорослі, що хоронили прикордонників, потайки від фашистів, виривали з червоноармійських книжок і офіцерських посвідчень фотографії загиблих, щоб потім відправити їх для впізнання (зберігати такі документи було смертельною небезпекою, тому встановити прізвища героїв не вдалося).

Запланована тріумфальна зустріч Гітлера і Муссоліні відбулася 18 серпня, але, звичайно ж, не в Києві, а там, у селі Легедзине, на тому шляху, який вів до Тального, і який захищали, як свій кордон, радянські прикордонники з вірними вівчарками.

у

Лише у 1955 р. жителі селі Легедзине змогли зібрати останки майже всіх 500 прикордонників і поховати їх братській могилі недалеко від сільської школи. А на околиці села, там, де і проходив єдиний у світі рукопашний бій людей і собак з нацистами, 9 травня 2003 р. на добровільні пожертвування ветеранів війни, прикордонників і кінологів України був встановлений єдиний у світі пам'ятник людині з рушницею і його вірному другу – собаці. На плиті

пам'ятника викарбувані слова: «Зупинись і поклонись. Тут в липні 1941 року піднялися в останню атаку на ворога бійці окремої Коломийської прикордонної комендатури. 500 прикордонників і 150 їхніх службових собак лягли смертю хоробрих у тому бою. Вони залишилися навечно вірними присязі, рідній землі».

Біля підніжжя пам'ятного знака службовим собакам розміщено напис: «Виховані прикордонниками, вони були відданими їм до кінця».

Використані джерела:

Бій у Легедзиному : остання атака прикордонників // Черкаський край. – 2013. – 26 квіт. – С. 3.

Поліщук А. Німецький наступ «забуксував» під Легедзиним / А. Поліщук // Нова Доба. – 2006. – 26 верес. – С. 13.

Меморіал пам'яті (с. Піщане Золотоніського р-ну)

Меморіал пам'яті загиблим у Другій світовій війні землякам у селі Піщане відкрили у 2012 р. з нагоди 69-ої річниці визволення Золотоніського району від німецьких окупантів. На церемонії його відкриття місцеві жителі згадували події, пов'язані з війною. Згадували про 12 тисяч розстріляних фашистами представників партійно-господарського активу Золотоніського й сусідніх районів, про півтори тисячі загиблих при визволенні краю солдатів і офіцерів – бійців 3-го Гвардійського Сталінградського механізованого корпусу під командуванням генерала Віктора Обухова.

Новий пам'ятник у граніті постав на місці старенького обеліска в центрі села. Його збудували за благодійні кошти. Це другий у селі великий монумент, що увічніює солдатський подвиг. Інший – танк Т-34 Другої світової війни – височіє на постаменті при в'їзді в Піщане.

Використані джерела:

Власенко Н. У Піщаному відкрили меморіал пам'яті загиблим у Великій Вітчизняній війні / Н. Власенко // Нова Доба. – 2012. – 2 жовт. – С. 13.

Гавришкевич В. На новому монументі – імена загиблих жителів села Піщане / В. Гавришкевич // Черкаський край. – 2012. – 26 верес. – С. 4.

Пам'ятний знак жертвам нацистських окупантів (с. Скородистик, Чорнобаївського р-ну)

На старому дереві обтято гілки, а його стовбур обвито ланцюгом, зверху висить дзвін, а під деревом – гранітна плита з клятвою пам'яті. 22 червня 2011 р., через 70 років після початку війни, в Чорнобаївському районі під селом Скородистик, що біля автотраси Бориспіль – Запоріжжя, відкрили цей пам'ятний

знак розстріляним у 1942 р. жителям колишнього Іркліївського району – в основному членам підпільної організації, яка діяла в тилу ворога.

Було це в роки окупації, коли на рідній землі хазяйнували нацисти. Вислідити активістів, тих, хто повернувся з полону чи оточення. З допомогою своїх прислужників покликали цих людей нібито в якійсь справі. Потім біля яру розстріляли, засипали зверху вапном, прикидали землею і суворо заборонили забирати хоронити убитих. Тільки восени 1943 р., після визволення краю радянськими військами, всіх загиблих перепоховали у братській могилі.

Було їх 65. Найстаршому – 63 роки. Наймолодшому – 18. Серед них – голови колгоспів, вчителі, директори шкіл, прості робітники.

На відкриття пам'ятного знака з'їхалось багато людей з усіх усюд, родичі загиблих. Зі сльозами на очах вони згадували свої родинні трагедії, на дереві розвішували вишиті рушники.

– Мій батько косив сіно, коли найкращий друг забрав його до комендатури, – згадує Ганна Володимирівна Бобух, – більше ми його не бачили. Батько-фронтвик, в минулому міліціонер, загинув від зради кращого друга.

Така ж доля спіткала й інших.

Використані джерела:

Гавришкевич В. Друзі зраджували, фашисти розстрілювали...

/ В. Гавришкевич // Черкаський край. – 2011. – 30 черв. – С. 5.

Все далі й далі відходять від нас грізні роки Другої світової війни, але не згасає пам'ять про тих, хто ціною власного життя захистив нашу країну від гітлерівської агресії. Дорогою ціною заплатила Черкащина, як і весь український народ, за мирне і вільне життя. Грудень 1943 та імена тих, хто приніс визволення від нацистського поневолення, назавжди залишаться у серцях черкасців. Не заросте повік народна стежка до меморіалів, пам'ятників і монументів, нетлінними сторінками вписані у звитяжний літопис героїчні подвиги синів і дочок України. Вони в нашій свідомості, в душі кожного з нас. Ніхто не забутий, ніщо не забуте...